

Φιλική Εταιρεία: έργο μεγάλο και ανολοκλήρωτο

Η Φιλική Εταιρεία είναι η οργάνωση που προετοίμασε την Επανάσταση, και η συνεισφορά αυτή δεν αμφισβητείται από κανένα ιστορικό ρεύμα. Στην πράξη ο ρόλος και τα όριά της αποτέλεσαν αντικείμενο διαφορετικών προσεγγίσεων. Ήδη από τα πρώτα χρόνια της Επανάστασης υπήρξε συστηματική προσπάθεια να αντιμετωπιστεί σαν άχρηστο βάρος. Τα στελέχη, τα σύμβολα, τα συνθήματα και οι στόχοι της επιχειρήθηκε να παραμεριστούν. Το ελεύθερο (;) ελληνικό κράτος πάντα αναφερόταν μετά πολλών επαίνων στη Φιλική, έδινε το όνομα των φτωχών μικρεμπόρων πρωτεργατών της σε δρόμους του Κολωνακίου και ξεμπέρδευε με την ενοχλητική υποχρέωση.

Ανεξάρτητα όμως από την πρόθεση να εξαφανιστούν ενδιαφέρουσες πλευρές της συγκρότησης, της διαδρομής και των στόχων της, υπάρχει και ένα αντικειμενικό γεγονός: τόσο η ίδια ως επαναστατική οργάνωση όσο και τα κορυφαία στελέχη της, έπειτα από μια δύσκολη διαδρομή, έφτασαν στον αρχικό μεγάλο στόχο, το ξέσπασμα της Επανάστασης, που ήταν ξεκάθαρα δικό τους έργο. Αμέσως μετά η ίδια η Φιλική έπαψε να υφίσταται και τα στελέχη της, όσα δεν δολοφονήθηκαν, αποσύρθηκαν στο βάθος της ιστορίας. Μια συνοπτική ματιά στη διαδρομή της είναι πολύτιμη για να ψηλαφήσουμε αυτό το ιστορικό παράδοξο.

Οργανώσεις-προπομποί

Πριν από τη Φιλική υπήρξαν προσπάθειες συγκρότησης πατριωτικών οργανώσεων, τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και στον παροικιακό ελληνισμό, από λόγιους ή έμπορους.

Το 1809 ιδρύθηκε στο Παρίσι το Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον από τον λόγιο Γρηγόριο Ζαλύκη, με καταγωγή από τη Θεσσαλονίκη, και μέλη λόγιους και φοιτητές, ανάμεσά τους και τον Αθανάσιο Τσακάλωφ. Συγκροτήθηκε στη βάση της αυταπάτης πως η Γαλλία, και ιδιαίτερα ο Ναπολέων, θα βοηθούσε στην απελευθέρωση της Ελλάδας, και έσβησε το 1815.

Το 1813 ιδρύθηκε στην Αθήνα από προύχοντες –Μαρμαροτούρης, Ρεβελάκης, Χωματιανός, Τατλίκαρος, Σοφιανός– η Φιλόμουσος Εταιρεία. Γύρω από αυτή την –ας την πούμε– οργάνωση στήθηκε διπλωματικό παιχνίδι. Αρχικά ενισχύθηκε από την Αγγλία, ενώ στο Συνέδριο της Βιέννης (1814) ο Καποδίστριας, ως υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας, ανέλαβε την πρωτοβουλία να δημιουργήσει εταιρεία με την ίδια ονομασία και η οποία θα συγκέντρωνε χρήματα για να βοηθήσει τη Φιλόμουσο Εταιρεία των Αθηνών αλλά και για να προωθήσει τις αρχαιοελληνικές σπουδές στην Ευρώπη.⁶

Η ιδέα και η ίδρυση της Φιλικής

Συγκεχυμένες είναι οι πληροφορίες για την ίδρυση, την ανάπτυξη και τη δράση της. Η ιστορικός Έφη Γαζή επισημαίνει ότι «η Φιλική Εταιρεία ωστόσο αποτελούσε μια μυστική, επαναστατική οργάνωση. Ο μυστικός χαρακτήρας της εξηγεί εν μέρει τον περιορισμένο και αμφίσημο χαρακτήρα των τεκμηρίων που άφησε πίσω της».⁷ Ιδρυτές της θεωρούνται ο Νικόλαος Σκου-

6. Σπάρο Μπορίσοβνα Ο., *Η απελευθέρωση της Ελλάδος και η Ρωσία 1821-1829*, Αθήνα, Φέξη, 1971, σελ. 40.

7. Γαζή Ε., «Φιλική Εταιρεία: Τα μυστικά της Οργάνωσης και η Επανάσταση

φάς, ο Εμμανουήλ Ξάνθος και ο Τσακάλωφ. Μικρέμποροι οι πρώτοι δύο, εργάζονταν ως γραμματείς Ελλήνων εμπόρων στη Ρωσία και γόνος οικογένειας μεγαλεμπόρων ο τρίτος. Πηγές εμφανίζουν ως συνιδρυτή και τον Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο. Ως τόπος καταγράφεται η Οδησσός, και χρονιά το 1814.

Το «ποιος είχε την ιδέα» είναι ερώτημα άνευ ουσίας, διότι στις αρχές του 19ου αιώνα η ιδέα ήταν στο μυαλό πολλών. Αξίζει πάντως να αναφέρουμε το αγνοημένο όνομα του Κωνσταντίνου Ράδου από το Τσεπέλοβο της Ηπείρου. Γόνος εύπορης οικογένειας, συνδέθηκε με τους καρμπονάρους στην Πίζα προτού βρεθεί εγκατεστημένος στη Μόσχα. Σύμφωνα με μαρτυρίες του Ξάνθου και του Αναγνωστόπουλου, σε συνάντηση Ελλήνων στη Μόσχα το 1812, στην οποία παρευρισκόταν και ο Σκουφάς, έθεσε το ζήτημα ίδρυσης οργάνωσης.

Ενδιαφέρον στοιχείο είναι τα συνωμοτικά αρχικά κάθε στελέχους της αρχής. Ο κωδικός «Α.Α.» ήταν η περίφημη Αόρατος Αρχή. Το «Α.Β.» ανήκε στον Τσακάλωφ και το «Α.Γ.» στον Σκουφά. Ο Αντώνης Κομιζόπουλος είχε το «Α.Ε.», ο Άνθιμος Γαζής το «Α.Ζ.», οι μεγαλέμποροι Αθανάσιος και Παναγιώτης Σέκερης τους κωδικούς «Α.Η.» και «Α.Κ.», ο Ξάνθος το «Α.Θ.», ο Αναγνωστόπουλος το «Α.Ι.», ο Παπαφλέσσας το «Α.Μ.». Το «Α.Δ.» ανήκε αρχικά στον Ξάνθο αλλά αντικαταστάθηκε από τον Νικόλαο Γαλάτη ή το αντίστροφο – οι πληροφορίες είναι αντικρουόμενες.

Η διάρθρωση της Φιλικής στηρίχτηκε στα οργανωτικά πρότυπα των καρμπονάρων και των ελευθεροτεκτόνων. Πολύτιμη υπήρξε η πείρα του Ξάνθου, ο οποίος από το 1812, στη Λευκάδα, είχε μυηθεί στον τεκτονισμό. Κανείς δεν γνώριζε, ούτε είχε δικαίωμα να ρωτήσει ποιοι αποτελούσαν την Αόρατο Αρχή. Οι εντολές εκτελούνταν ασυζητητί, τα μέλη δεν είχαν δικαίωμα να λαμβάνουν αποφάσεις. Η Εταιρεία είχε αρχικά

του '21», *Το Βήμα*, στον ιστότοπο <https://www.tovima.gr/2013/12/28/society/filiki-etaireia-ta-mystika-tis-organwsis-kai-i-epanastasi-toy-21/>, ημερομηνία πρόσβασης: 31 Δεκεμβρίου 2020.

τέσσερις βαθμίδες μύησης, στην πορεία προστέθηκαν και άλλες. Τον Απρίλιο του 1820 ονομάστηκε γενικός επίτροπος της αρχής ο Αλ. Υψηλάντης.

Η ανάπτυξη της Εταιρείας

Η πορεία ήταν δύσκολη. Στη Γαλλία είχε παλινρθωθεί η δυναστεία των Βουρβόνων και στο Συνέδριο της Βιέννης συγκροτήθηκε η Ιερά Συμμαχία. Διακηρυγμένος στόχος η κατάπνιξη κάθε επαναστατικού κινήματος. Επιδίωξη να μείνει ακλόνητος ο «μεγάλος ασθενής», η Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως επιθυμούσαν οι δυτικές δυνάμεις. Υπό αυτές τις συνθήκες, μια κούφτα μικρέμποροι αποφάσισαν να συγκροτήσουν μια μυστική οργάνωση για να γκρεμίσουν μια αυτοκρατορία. Είναι λογικό το εγχείρημα να συναντούσε –στην καλύτερη περίπτωση– δυσπιστία.

Οι αριθμοί μύησης, χωρίς ακριβή στοιχεία, είναι ενδεικτικοί: πέντε μύησεις το 1814, μία το 1815, 13 το 1816 και 23 το 1817. Τον Απρίλιο του 1818, όταν ο Σκουφάς πρότεινε τη μεταφορά της έδρας από την Οδησό στην Κωνσταντινούπολη, η Εταιρεία αριθμούσε 33 μέλη, ενώ υπήρχαν και ορισμένα προστατευόμενα στελέχη. Έπειτα από τρεις μήνες, στις 31 Ιουλίου, που ο Σκουφάς πέθανε τα μέλη είχαν αυξηθεί σε 71 και στις 21 Σεπτεμβρίου, οπότε και συνεδρίασε στην Κωνσταντινούπολη η ηγετική ομάδα, είχαν γίνει 106. Συνολικά το 1818 μύηθηκαν 219 νέα μέλη, ενώ το 1819 416.⁸ Καθοριστικής σημασίας υπήρξε και η άφιξη στην Κωνσταντινούπολη των οπλαρχηγών της Πελοποννήσου Χρήστου Αναγνωσταρά, Ηλία Χρυσοσπάθη και Παναγιώτη Δημητρόπουλου. Έχοντας υπηρετήσει στα μισθοφορικά σώματα που συγκρότησαν οι

8. Καραμπελιάς Γ., «Πώς επικράτησε η Φιλική Εταιρεία», στον ιστότοπο <https://slpress.gr/idees/pws-epikratise-i-filiki-etaireia>, ημερομηνία πρόσβασης: 31 Δεκεμβρίου 2020.

Ρώσοι στα Επτάνησα, πήγαιναν στη Βεσσαραβία για να ζητήσουν τους μισθούς τους. Η μύση τους ολοκληρώθηκε στην Οδησό το φθινόπωρο του 1817 από τον Αναγνωστόπουλο. Ο Αναγνωσταράς προσχώρησε στις περισσότερες μυήσεις από κάθε άλλον Φιλικό, στα αρχεία εμφανίζεται να έχει μυήσει 49, ο Χρυσοσπάθης 19, ανάμεσά τους και τον Πετρόμπεη Μαυρομικάλη. Λίγους μήνες αργότερα μυήθηκε, πάλι από τον Αναγνωστόπουλο, ο Παπαφλέσσας, ο οποίος έκανε 36 μυήσεις.⁹ Το 1818, στην Κωνσταντινούπολη, μυήθηκε και ο μεγαλέμπορος Π. Σέκερης. Εκτός της οργανωτικής προσφοράς του, ο Σέκερης παρέιχε στην Εταιρεία μόνο τους πρώτους μήνες πάνω από 25.000 γρόσια, μεγάλη υλική δύναμη για την πορεία της.

Σημαντική ήταν η ανάπτυξη της στις ηγεμονίες και στη Ρωσία. Ο Γαλάτης, μετά τη μύση του τον Ιούλιο του 1816 στην Οδησό από τον Σκουφά, βρέθηκε στη Μόσχα, όπου στις 7 Οκτωβρίου 1816 μύση τον Αλ. Μαυροκορδάτο, τον επονομαζόμενο και «φιραρή» [σ.σ. φυγάς], πρώην μεγάλο δραγουμάνο και ηγεμόνα της Μολδαβίας. Στη Μόσχα μύση επίσης δύο Γιαννιώτες μεγαλεμπόρους, τον Νικόλαο Πατζιμάδη και τον Κωνσταντίνο Πεντεδέκα, αλλά και τον πάμπλουτο Μάνθο Ριζάρη από το Ζαγόρι. Τον Νοέμβριο του 1817 ο Σκουφάς μύση τον Χριστόδουλο Λουριώτη, γόνο πλούσιας οικογένειας από την Άρτα, ο οποίος ανέλαβε να μυήσει τους Έλληνες της Ιταλίας. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Δημήτρης Αδαμόπουλος, ο οποίος μύση με τη σειρά του, τον Δεκέμβριο του 1818, τον Βιάρo Καποδίστρια, αδερφό του Ιωάννη.

Από το 1820 μυήθηκαν χιλιάδες και στον ελλαδικό χώρο. Έχουν καταγραφεί όμως μόνο 1.096 ονόματα. Αξιοσημείωτο πως από τα καταγεγραμμένα μέλη το 53,7% δήλωνε εμπορευόμενοι (έμποροι και πλοιοκτήτες), το 13,1% επαγγελματίες και διανοούμενοι, το 11,7% προεστοί, το 9,5% κληρικοί, το 8,7% στρα-

9. Παπαρρηγόπουλος Κ., *Ιστορία του ελληνικού έθνους: Ο ελληνοισμός υπό ξένη κυριαρχία (1669-1821)*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1971, τ. ΙΑ', σελ. 430.

τιωτικοί, ενώ αγρότες το 0,6%, βιοτέχνες το 0,7%, και ναυτικοί το 3,1%.¹⁰ Ουσιαστικά πρόκειται για καταγραφή των κοινωνικά επώνυμων. Έστω και έτσι είναι ορατή η ταξική διάρθρωση, η οποία εξηγεί σε μεγάλο βαθμό και την πολιτική γραμμή της Εταιρείας για τη συγκυρία και την απουσία πολιτικής και κοινωνικής πρότασης για το αύριο. Κραυγαλέα είναι η μηδαιμινή παρουσία των κοινωνικά ασθενέστερων στρωμάτων, δεν αρκεί ως εξήγηση το ότι καταγράφονταν μόνο οι επώνυμοι. Ας προσέξουμε επίσης τον πολύ μικρό αριθμό διανοουμένων. Υπάρχουν 51 δάσκαλοι, 26 γιατροί, 13 δικηγόροι και έξι φοιτητές. Ουσιαστικά είναι αδύναμα εκείνα τα κοινωνικά στρώματα που αποτέλεσαν τα εργαστήρια του κοινωνικού ριζοσπαστισμού στην Ευρώπη.

Οι λόγοι της ανάπτυξης

Η αρχική προσπάθεια προσεταιρισμού κορυφαίων πολιτικών προσωπικοτήτων ή λογίων στέφθηκε με αποτυχία. Η Φιλική δεν είχε ρίζες στην Ελλάδα, το μοναδικό μέλος της στον ελλαδικό χώρο ήταν ο Άν. Γαζής στις Μπλιές Πηλίου. Από το 1817 επιλέχτηκε η στροφή σε κοινωνικά στρώματα πιο δεκτικά στα επαναστατικά μηνύματα, όπως μικρέμποροι, ναυτικοί και οπλαρχηγοί, τακτική που έφερε αποτελέσματα. Η μεταφορά της έδρας στην Κωνσταντινούπολη το 1818 έδωσε νέα ώθηση.

Στην ανάπτυξη της Εταιρείας στον ελλαδικό χώρο συνέβαλε η οικονομική και κοινωνική κρίση. Οι καλές ημέρες της ελληνικής ναυτιλίας ήταν παρελθόν μετά το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων, με αποτέλεσμα την ύπαρξη χιλιάδων ανέργων. Ταυτόχρονα η ανταρσία του Αλή Πασά προκάλεσε ρωγμές στο διοικητικό και στρατιωτικό οικοδόμημα, γεγονός που εκμεταλλεύτηκαν οι Φιλικοί.

10. Καραμπελιάς Γ., «Πώς επικράτησε η Φιλική Εταιρεία».

Όλα, φυσικά, συνδυάζονται με την ελπίδα: οι Φιλικοί άφηναν να κυκλοφορεί η φήμη πως η Αόρατος Αρχή σχετιζόταν με τη Ρωσία. Ξεκινούσε από την απλή υποστήριξη και έφτανε στον Καποδίστρια ή ακόμη και στον ίδιο τον τσάρο Αλέξανδρο. Οι επίσημες, κατηγορηματικές διαψεύσεις του Καποδίστρια θεωρούνταν προσχηματικές, λόγω της θέσης του. Η ελάχιστη ανοχή ή εκδήλωση συμπάθειας προς την Εταιρεία από οποιονδήποτε σχετιζόμενο με τη Ρωσία εκλαμβάνόταν ως αδιάψευστη απόδειξη. Χωρίς αυτήν την επιθυμία, που μετατρέποταν σε ελπίδα, δύσκολα θα ήταν μαζική η στράτευση.

Ήταν μόνο φήμη; Χρήσιμη σε αυτήν τη συζήτηση είναι η αναφορά σε δύο σκοτεινές υποθέσεις, του Γαλάτη και του Κυριάκου Καμαρηνού, οι οποίοι δολοφονήθηκαν ως προδότες.

Η δολοφονία του Γαλάτη

Γεννημένος το 1789 στην Ιθάκη, δήλωνε αριστοκρατικής καταγωγής και συγγενής του Καποδίστρια. Ύστερα από περιπλανήσεις στη Βαλκανική και τη Μικρά Ασία, κατέληξε το καλοκαίρι του 1816 στην Οδησό. Εκεί μυήθηκε από τον Σκουφά, ο οποίος διείδε τις εξαιρετικές του ικανότητες και τον ενέταξε στην «αρχή». Ο Γαλάτης έφυγε για τη Ρωσία και έφτασε στην Πετρούπολη στις αρχές του 1817. Συναντήθηκε με τον Καποδίστρια, ο οποίος αμέσως ενημέρωσε τον τσάρο και πήρε εντολή να συνεχίσει τις επαφές. Στα *Απομνημονεύματά* του ο Καποδίστριας αναφέρεται σε αυτόν απαξιωτικά και τονίζει πως τον απέπεμψε: «[...] η εμφάνισίς του, οι τρόποι του και οι πρώτοι του λόγοι με έκαναν κατ' αρχάς να νομίσω ότι ο νέος ούτος ήτο τυχοδιώκτης».¹¹

Ο Γαλάτης, όπως φαίνεται, δεν τηρούσε κανέναν συνωμοτικό κανόνα και οι κινήσεις του έγιναν αντιληπτές από τους

11. Καποδίστριας Ι., *Επισκόπησις της πολιτικής μου σταδιοδρομίας*, Αθήνα, Μπάυρον, 1986, σελ. 85-87.

πράκτορες του Άγγλου πρεσβευτή Κάθκαρτ. Η ρωσική ηγεσία, λοιπόν, προέβη σε μια κίνηση αντιπερισπασμού. Συνέλαβε τόσο τον Γαλάτη όσο και άλλα δύο μέλη της Εταιρείας, τον Δημήτριο Αργυρόπουλο και τον Χριστόφορο Περραιβό. Τις ανακρίσεις διενήργησε προσωπικά ο αρχηγός της αστυνομίας της Πετρούπολης, ο ελληνικής καταγωγής στρατηγός Ιωάννης Γοργόλης. Παραδόξως οι συλληφθέντες αφέθηκαν την άλλη ημέρα, παίρνοντας μάλιστα και αποζημίωση 80 δουκάτα,¹² ωστόσο πολύτιμο υλικό της Εταιρείας είχε περιέλθει στα χέρια της ρωσικής ηγεσίας, η οποία γνώριζε πλέον τα πάντα.

Ο Γαλάτης απελάθηκε. Με ρωσικό διαβατήριο και με το όνομα Κωνσταντίνος Αλεξανός οδηγήθηκε στη Μολδαβία. Εκεί συναντήθηκε με τον Αλέξανδρο Πίνη, πρόξενο της Ρωσίας στο Ιάσιο, και τον γραμματέα του Γεώργιο Λεβέντη, οι οποίοι του παρέδωσαν επιστολή του Καποδίστρια και 5.000 γρόσια.¹³ Προχώρησε στη μύση του Νέγρη, γραμματέα του ηγεμόνα της Μολδαβίας, αλλά και του Λεβέντη, ο οποίος αναβαθμίστηκε σε πρόξενο. Ο Λεβέντης ανήλθε στην αρχή της Φιλικής με τα αρχικά «Α.Λ.» και μετέτρεψε το ρωσικό προξενείο σε κέντρο της.¹⁴

Από τη Μολδαβία εξορίστηκε, κατόπιν εντολής του ηγεμόνα Σκαρλάτου Καλλιμάχη, στο Βουκουρέστι και στη συνέχεια βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη, μετά τον θάνατο του Σκουφά τον Ιούλιο του 1818. Του καταμαρτυρούσαν απaráδεκτη συμπεριφορά και οικονομικές ατασθαλίες. Στην Κωνσταντινούπολη τέθηκαν ζητήματα επιλογών και ηγεσίας, και φέρεται ο Γαλάτης να χολώθηκε που δεν του εμπιστεύτηκαν τον γενικό συντονισμό, απειλώντας να καταγγείλει τα πάντα

12. Ψηλάντης Ν., *Απομνημονεύματα του πρίγκιπος Νικολάου Ψηλάντη*, μτφρ. Ελ. Μωραϊτίνης-Πατριαρχέας, Αθήνα, Κέδρος, 1986, σελ. 109.

13. Ψηλάντης Ν., *Απομνημονεύματα του πρίγκιπος Νικολάου Ψηλάντη*, σελ. 109.

14. Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη, Ηρόδοτος, 1982, τ. Ε', σελ. 84.

στους Οθωμανούς, και συγκεκριμένα στον Χαλέτ Εφέντη, αλλά συνετίστηκε από έναν Ιθακήσιο πλοίαρχο που συνάντησε και επέστρεψε μετανιωμένος. Όμως είχε πλέον παρθεί η απόφαση για την εξόντωσή του ώστε να προστατευτεί η Εταιρεία.¹⁵

Η ηγεσία της έπεισε τον Γαλάτη να αναχωρήσει με σπετσιώτικο καράβι τον Σεπτέμβριο του 1818 με προορισμό τη Μάνη, συνοδεία του Τσακάλωφ και του Δημητρόπουλου. Σύμφωνα πάντα με τον Φιλήμονα:

*«Τίποτε δεν εφαινετο ικανόν να πείση τον μακρυσμόν του από την Κωνσταντινούπολιν, μεχρισού γράμματα τινά των Πελοποννησίων, παρουσιασθέντα μεθοδικώς και προς τούτον, καθώς και μύριαι άλλαι υποσχέσεις των Αρχηγών της Εταιρείας, εμπυκλώνουσι τους πλεονεκτικούς σκοπούς του».*¹⁶

Στόχος ήταν να παραδοθεί για επιτήρηση στον Π. Μαυρομιχάλη. Στις Σπέτσες αρνήθηκε να συνεχίσει το ταξίδι και τελικά στην Ερμιόνη ο Δημητρόπουλος τον εκτέλεσε με δύο σφαίρες. Υπάρχουν αρκετές εκδοχές και για τον χρόνο της δολοφονίας του και για τις συνθήκες. Το σίγουρο είναι πως έγινε μέσα στο 1819 και στη συνέχεια ο Τσακάλωφ με τον Δημητρόπουλο κατέφυγαν στη Μάνη, από όπου φυγαδεύτηκαν με προορισμό την Πίζα.

Αυτή είναι η επίσημη εκδοχή. Πρέπει να συνυπολογίσουμε πως όλες οι πληροφορίες αντλούνται από το έργο του Φιλήμονα, το οποίο σε μεγάλο βαθμό ακολουθεί και η πλειονότητα των ιστορικών. Ο Φιλήμων, με τη σειρά του, αντλεί το υλικό του κυρίως από τα *Απομνημονεύματα* του Ξάνθου, άσπονδου εχθρού του Γαλάτη. Μια εντελώς διαφορετική εικόνα δίνει στο έργο του Νικόλαος Γαλάτης ο Φιλικός ο ερευνητής Ελευθέριος Μωραϊτίνης-Πατριαρχέας. Σύμφωνα με τη μελέτη του, η οποία

15. Φιλήμων Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιο, Κονταξή-Λουλάκη, 1834, σελ. 277.

16. Φιλήμων Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, σελ. 228.

στηρίζεται σε αξιόλογες πηγές, όπως τα *Απομνημονεύματα του πρίγκιπος Νικολάου Υψηλάντη*, από κανένα σωζόμενο αρχείο της Εταιρείας δεν προκύπτει κατάχρηση. Ως βασική αιτία της δολοφονίας εμφανίζονται οι έριδες στο εσωτερικό της, με αντικείμενο τον πολιτικό προσανατολισμό και την ηγεσία της.¹⁷

Η δολοφονία του Καμαρνού

Ο Καμαρνός γεννήθηκε στην Καμάρα Μεσσηνίας το 1781. Έμπορος στην Κωνσταντινούπολη και στη Μολδαβία, μύηθηκε στη Φιλική το καλοκαίρι του 1818 από τον Παπαφλέσσα. Διατηρούσε στενές σχέσεις με τον Π. Μαυρομιχάλη, ο οποίος, όντας άπληστος και αρχομανής, επιδίωξε επαφή με τον Καποδίστρια. Στόχος του ήταν η απόσπαση κρημάτων, παρότι είχε ήδη εισπράξει 32.000 γρόσια, και η εξακρίβωση της Αόρατης Αρχής. Αυτήν την αποστολή ανέλαβε ο Καμαρνός. Τυπικά μετέφερε επιστολές του Μαυρομιχάλη με τις οποίες ζητούνταν η συνδρομή του Καποδίστρια στην ίδρυση Ελληνομουσείου στη Μάνη. Έπειτα από μεγάλο ταξίδι έφτασε στην Πετρούπολη τον Ιανουάριο του 1820, όμως ο Καποδίστριας αρνήθηκε, φυσικά, κάθε σχέση με τη Φιλική, και απάντησε στον Μαυρομιχάλη: «Περί των ανθρώπων και των ενεργειών των οποίων με γράφεις, δεν ημπορούν να έχω ουδεμίαν ιδέαν».¹⁸

Ο Καποδίστριας ζήτησε από τον Καμαρνό να μεταφέρει προφορικές συμβουλές στον Μαυρομιχάλη, ενώ έδωσε εντολή στον Ρώσο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Γκριγκόρι Στρογκανόφ να ικανοποιήσει το οικονομικό αίτημα για το Ελληνομουσείο. Στη συνέχεια ο Καμαρνός μετέβη στη Βεσσαραβία, όπου συνάντησε τον Υψηλάντη. Ήρθαν σε ρήξη και ο Καμαρνός, παρά τις προσπάθειες του Ξάνθου να τον συνενώσει, καταφέρθηκε ενα-

17. Μωραϊτίνης-Πατριαρχέας Ελ., *Νικόλαος Γαλάτης ο Φιλικός*, Αθήνα, Κέδρος, 2002.

18. Φιλήμων Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, σελ. 266.

ντίον των ηγετών της Φιλικής και απείλησε να δημοσιοποιήσει τις επιστολές του Καποδίστρια. Η ηγεσία της εκτίμησε πως θα προκαλούσε ανεπανόρθωτη ζημιά, και έτσι δολοφονήθηκε στον Δούναβη από τα μέλη της Διονύσιο Ευμορφόπουλο, Βασίλειο Καραβία και Ανδρέα Σφαέλο.¹⁹ Η φήμη για τη σχέση της Αόρατης Αρχής με τη Ρωσία, και ειδικά με τον Καποδίστρια, έπαιζε καθοριστικό ρόλο στην ψυχολογία των μελών της Εταιρείας και η ηγεσία της την προστάτευσε.

Τελικά υπήρχε Ρώσος αρχηγός;

Οι πληροφορίες και οι μαρτυρίες είναι αλληλοαναιρούμενες. Η κυρίαρχη άποψη απορρίπτει κάθε τέτοια σκέψη, επικαλούμενη τις επίσημες δηλώσεις του Καποδίστρια αλλά και την απόσταση της Ρωσίας από την Ελληνική Επανάσταση. Ανάλογες είναι και οι μεταγενέστερες μαρτυρίες όλων των ηγετικών στελεχών της Φιλικής, στις οποίες στηρίζεται και το έργο-πυλώνας του Φιλήμονα.

Ας δούμε όμως και τις «αιρετικές» μαρτυρίες: ο Αμβρόσιος Φραντζής θεωρεί ως εμπνευστή της τον «φιρарή» Αλ. Μαυροκορδάτο, ο οποίος συνέταξε τον οργανισμό και τον έδειξε το 1812 στον Καποδίστρια.

*«Ο δε Ι. Καποδίστριας με πολλές και διαφόρους προσθαφαιρέσεις υπεστήριξε μεν ως βάσιν τον περί ου ο λόγος οργανισμόν, τρέφων εν εαυτώ και ούτος την περί τούτου υπεράσπισιν και την πραγματικήν ενέργειαν [...]».*²⁰

19. Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Ε', σελ. 115.

20. Φραντζής Α., *Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος αρχομένη από του έτους 1715, και λήγουσα το 1837*, Αθήνα, Εκ της Τυπογραφίας Η Βιτώρια, 1839, τ. Α, σελ. 72-76, στον ιστότοπο <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/2/5/9/metadata-39-0000531.tkl>, ημερομηνία πρόσβασης: 31 Δεκεμβρίου 2020.

Ο Φιλικός και ιερολοχίτης Παναγιώτης Καλεβράς γράφει:

*«Έπρεπε βέβαια να μένωσιν αρκεταί πράξεις του Καποδιστρίου μυστικά και διά τούτο εφυλάχθησαν μυστικά πάντα τόσα έτη, με πίστην και αφοσίωσιν, δοθείσης παραγγελίας από τον Καποδίστριαν εις την επιτροπήν των Φιλικών ότι η αρχή της εταιρείας να είναι άγνωστος εις όλους, ίνα μη ακουσθεί περί τούτου τίποτε, ούτε ότι έχει είδησιν ο Αυτοκράτωρ και ο Καποδίστριας και ότι ενεργούν ταύτα [...]».*²¹

Σε υπόμνημα που γράφτηκε το 1852 από ανώνυμο και βρέθηκε στο αρχείο του Γεωργίου Τερτσέτη μνημονεύονται οι συναντήσεις του Καποδίστρια στην Κέρκυρα το 1819, ιδιαίτερα με τον Κολοκοτρώνη και τον δάσκαλο Θ. Δημάδη. Ο άγνωστος συντάκτης θεωρούσε τον Καποδίστρια θεμελιωτή της Φιλικής.²²

Με τις επιφυλάξεις της χρονικής απόστασης και, κυρίως, των ανεπαρκών και αντιφατικών πληροφοριών, μπορούμε να διατυπώσουμε ορισμένες σκέψεις: είναι προφανές πως ο Καποδίστριας δεν ήταν ο «Α.Α.», η Αόρατος Αρχή. Θα ήταν πολύ αφελές από την πλευρά του και, φυσικά, δεν θα μπορούσε να μη γίνει αντιληπτό από τις πανίσχυρες μυστικές υπηρεσίες της Αυστρίας ή της Αγγλίας. Εξίσου προφανές είναι πως η Ρωσία, αν και συμμετείχε στην Ιερά Συμμαχία και τασσόταν εναντίον κάθε επαναστατικού κινήματος, έβλεπε με θετικό μάτι τις κινήσεις των υπόδουλων λαών που έθεται σε αμφισβήτηση την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πολλά από τα στοιχεία που προαναφέρθηκαν δείχνουν την ευνοϊκή διάθεσή της απέναντι στη Φιλική. Γνώριζε τα πάντα και, αν πραγματικά

21. Καλεβράς Π., *Πολιτικός βίος του αοιδίμου Ιω. Καποδίστρια κυβερνήτου της Ελλάδος: και αι κατά καιρούς προσπάθειαι αυτού περί της απελευθέρωσης του ελληνικού έθνους*, Αθήνα, εκ του Τυπογραφείου Δ. Αθ. Μαυρομάτη, 1873, σελ. 10, στον ιστότοπο <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/3/a/f/metadata-470-0000000.tkl>, ημερομηνία πρόσβασης: 31 Δεκεμβρίου 2020.

22. Κονόμος Ντ., «Ανωνύμου ανέκδοτο υπόμνημα», *Επτανησιακά Φύλλα*, Νο 6, Ζάκυνθος, 1968, σελ. 20.

ήθελε, θα μπορούσε να εξοντώσει τα στελέχη της, πολιτικά και φυσικά. Είναι φανερό πως δεν ήθελε, αντίθετα ανέχτηκε ή και διευκόλυνε τη δράση τους.

Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να δούμε και τον ρόλο του Καποδίστρια, ξεκαθαρίζοντας πως είναι εντελώς ανιστόρητη η θεωρία πως δρούσε αυτόνομα. Ο υπουργός Εξωτερικών μιας υπερδύναμης προφανώς και δεν δρα αυτόνομα. Όπως φάνηκε και στην υπόθεση Γαλάτη, ο Καποδίστριας ενημέρωνε τον τσάρο ακόμη και για μια συνάντησή του με έναν νεαρό Έλληνα. Στο πλαίσιο της ρωσικής πολιτικής στην περιοχή, καταδίκασε σε κάθε ευκαιρία τα επαναστατικά καλέσματα, ενώ στην πράξη διευκόλυνε και προστάτευε, όσο μπορούσε, τις προσπάθειες των Φιλικών. Υπήρχαν βαθύτεροι οργανωτικοί δεσμοί; Δεν υπάρχουν στοιχεία για να στηριχτεί με βεβαιότητα μια τέτοια εικασία. Πάντως, πρόσωπα όπως ο «φιραρής» Μαυροκορδάτος ή ο αδερφός του Βιάρος Καποδίστριας, δύσκολα θα συμμετείχαν σε μια συνωμοτική οργάνωση απέναντι στην οποία η Ρωσία θα ήταν εχθρική.

Η πορεία των στελεχών της Φιλικής

Το ιστορικό παράδοξο, όπως είπαμε και στην αρχή, ήταν η εξαφάνιση από το προσκήνιο των στελεχών της, και τελικά της ίδιας της Εταιρείας. Ας δούμε ενδεικτικά την πορεία των ιδρυτών της, εκτός φυσικά του Σκουφά, ο οποίος είχε πεθάνει από το 1818.

Ο Ξάνθος, μετά το τέλος της Επανάστασης στις ηγεμονίες, κατέβηκε στην Πελοπόννησο κοντά στον Δ. Υψηλάντη, πολεμώντας ως απλός στρατιώτης, χωρίς συμμετοχή στην πολιτική διαμάχη. Το 1823 τον χρησιμοποίησε ο Υψηλάντης σε μια αποστολή στο Μουγκάτς της Αυστρίας, σε μια απέλπιδα προσπάθεια απελευθέρωσης του φυλακισμένου αδερφού του Αλέξανδρου. Παρέμεινε απλός πολίτης στο ελληνικό κράτος.

Το τέλος του είναι μια τραγική ειρωνεία: στις 29 Νοεμβρίου 1851 –και όχι στις 28 Νοεμβρίου 1852, όπως λανθασμένα αναφέρεται– παρακολούθησε μια συνεδρίαση της Βουλής, η οποία ήταν επεισοδιακή, και μέσα στην αναστάτωση ποδοπατήθηκε στις σκάλες. Έπειτα από 12 ώρες ξεψύχησε στο νοσοκομείο, άγνωστος και παραγνωρισμένος.²³

Αντίστοιχη ήταν και η πορεία του Τσακάλωφ. Πολέμησε στις ηγεμονίες, κατέβηκε στην Πελοπόννησο κοντά στον Υψηλάντη και συνέχισε να αγωνίζεται ως απλός στρατιώτης και γραμματικός. Την περίοδο Καποδίστρια διορίστηκε υπάλληλος σε υπουργείο και μετά τη δολοφονία του κυβερνήτη έφυγε για τη Μόσχα, όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο. Δεν ξαναγύρισε ποτέ στην Ελλάδα μέχρι τον θάνατό του το 1851.

Διαφορετική σε έναν βαθμό ήταν η πορεία του Αναγνωστόπουλου. Μετά τις ηγεμονίες, και με το ψευδώνυμο «Σωστόπουλος», κατέβηκε στην Πελοπόννησο μαζί με τον Δ. Υψηλάντη και αποτέλεσε τον βασικό σύμβουλο του πρίγκιπα. Καταλυτική ήταν η παρέμβασή του στη σύγκρουση Υψηλάντη και προεστών στη Βέρβена και στη Ζαράκοβα, όπου τα λόγια του πως οι Έλληνες δεν πολεμούν τους Τούρκους μα την τυραννία δεν είχαν ξανακουστεί και, δυστυχώς, δεν ξανακούστηκαν στην Επανάσταση. Όπως λέει ο Φιλήμων: «Είχε καρδίαν ευθείαν και πατριωτικήν, αλλά ήτο αμείλικτος πολέμιος του συστήματος των προκρίτων».²⁴ Στην πολιορκία της Τρίπολης, πάλι, υπήρξε καθοριστικός ο ρόλος του για την επίτευξη της συμφωνίας παράδοσης αλλά και την ξεχωριστή συμφωνία με τους Αλβανούς. Πολιτικός νους της προοδευτικής πτέρυγας, που πητήθηκε από τη συμμαχία προυχόντων και Φαναριωτών στην Α' Εθνοσυνέλευση. Από το σημείο αυτό και μετά παραμερίστηκε, συνέχισε όμως να πολεμά δίπλα στον Υψηλάντη. Στο ελληνικό κράτος υπηρέτησε ως δημόσιος υπάλληλος χωρίς ουσιαστική

23. Λαμπρινός Γ., *Μορφές του εικοσιένα*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2002, σελ. 63.

24. Λαμπρινός Γ., *Μορφές του εικοσιένα*, σελ. 85.

πολιτική παρουσία και πέθανε ξεχασμένος, στις 15 Νοεμβρίου 1854, στην επιδημία της χολέρας.

Πρέπει να σημειώσουμε πως στελέχη της Φιλικής που επιχείρησαν να υπερβούν τη γραμμή της εθνικής ενότητας και να προσδώσουν βαθύτερα κοινωνικά χαρακτηριστικά δέχτηκαν μεγάλες επιθέσεις, δολοφονήθηκαν, δικάστηκαν, συκοφαντήθηκαν. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις των Οικονόμου, Καρατζά, Βασιλείου, Πάνου. Σε κάθε περίπτωση, ηττήθηκαν στην κοινωνική σύγκρουση. Εξάιρεση αποτέλεσε μόνο ο Λ. Λογοθέτης στη Σάμο. Οι περιπτώσεις του Κολοκοτρώνη και του Ανδρούτσου είναι διαφορετικές, η σύγκρουση δεν αφορούσε το κοινωνικό επίπεδο, ήταν περισσότερο σύγκρουση νομής της εξουσίας, ενώ ο Παπαφλέσσας ουσιαστικά ενσωματώθηκε στο σύστημα εξουσίας.

Γιατί έσβησε η Φιλική;

Προφανώς υπήρχαν αντικειμενικά δεδομένα. Η διεθνής συγκυρία ήταν η χειρότερη για ένα επαναστατικό κίνημα, πολύ περισσότερο δε για την κοινωνική διάστασή του. Από την άποψη των κοινωνικών δυνάμεων δεν υπήρχε το στρώμα εκείνο που θα αποτελούσε στήριγμα. Οι εξαθλιωμένοι μικροαγρότες ή ακτήμονες δεν μπορούσαν να παίξουν τέτοιο ρόλο, μόνο στα νησιά οι ναυτικοί αποτελούσαν κοινωνική ομάδα. Δεν είναι τυχαίο πως ακριβώς εκεί η σύγκρουση πήρε πιο καθαρά ταξικά χαρακτηριστικά, εκεί αναδείχτηκαν και οι πιο σημαντικές μορφές που εξέφρασαν μια άλλη προοπτική. Η συμμαχία που επιδίωξαν, και σε μεγάλο βαθμό πέτυχαν, οι Φιλικόι με τους στρατιωτικούς ηγέτες ήταν επιλογή άμυνας και όχι κοινωνικής προοπτικής. Οι περισσότεροι στρατιωτικοί ηγέτες, όπως και οι κοτζαμπάσπιδες της Πελοποννήσου, έβλεπαν τον εαυτό τους να αντικαθιστά τους Τούρκους, να κρατά και να διευρύνει τα προνόμια που είχε.

Στην αντίπερα όχθη, αντίθετα, η συμμαχία κυρίως των στρωμάτων με διαμορφωμένα πια αστικά χαρακτηριστικά, με

προεξάρχοντες τους μεγαλοκαρaboκύρηδες της Ύδρας, με τους ερχόμενους από το εξωτερικό φορείς φιλελεύθερων ιδεών ήταν πραγματική, με πολιτική πρόταση για την οργάνωση ενιαίου κράτους με κεντρική διοίκηση. Η πρόταση αυτή, η οποία πρακτικά εκφράστηκε με τις εθνοσυνελεύσεις και τη συγγραφή συνταγμάτων, δεν αποτελούσε κάποια άμεση λαϊκή απαίτηση, ούτε κάλυπτε τις άμεσες λαϊκές ανάγκες, αλλά ήταν ξεκάθαρα προσανατολισμένη ταξικά, η περίπτωση των εθνικών κτημάτων ήταν χαρακτηριστική. Αποτελούσε όμως μια συγκροτημένη απάντηση στο αίτημα συγκρότησης κράτους.

Η πλευρά της Φιλικής σε αυτό το αίτημα δεν έδωσε απάντηση ούτε πριν ούτε μετά. Δεν περιέγραψε ποτέ το «μετά». Ποια όμως Φιλική θα το έκανε αυτό; Η Φιλική που είχε τη γραμμή της εθνικής ενότητας και στην οποία χωρούσαν όλοι; Μα όλα τα σημαντικά πρόσωπα της συμμαχίας προυχόντων και Φαναριωτών μέλη της Φιλικής ήταν και αυτά! Ο Μαυροκορδάτος, ο Ιγνάτιος, ο Καρατζάς, ο Νέγρης, ο Π.Π. Γερμανός, ο Πετρόμπεης και οι κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου μέλη της Φιλικής ήταν. Όπως μέλη της Φιλικής ήταν και οι αγωνιστές που δολοφονήθηκαν ή κυνηγήθηκαν από αυτούς.

Αξίζει να αναφερθεί πως τον Ιούλιο του 1818, μετά τον θάνατο του Σκουφά, διαμορφώθηκαν πρόσκαιρα δύο τάσεις. Από τη μία η παλιά ηγεσία και ο Π. Σέκερης, που ουσιαστικά κυριάρχησε και αποτελούσε συνέχεια της γραμμής του Σκουφά, και από την άλλη ο Μανιάτης οπλαρχηγός Ηλίας Χρυσοσπάθης, που εξέφραζε τη ριζοσπαστική πτέρυγα. Ο Χρυσοσπάθης και μια μικρή ομάδα αποσχίστηκαν από τη Φιλική και επιδίωξαν τη δημιουργία άλλης Εταιρείας. Ο Ν. Υψηλάντης αναφέρει πως συνδεόταν με τη μυστική Εταιρεία των Καλών Εξαδέλφων, παρακλαδιού των καρμπονάρων. Με παρέμβαση του Τσακάλωφ, το σχίσμα αποκαταστάθηκε και ο Χρυσοσπάθης με τους συντρόφους του επέστρεψαν στη Φιλική.²⁵

25. Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Ε', σελ. 79.

Τα κοινά στοιχεία της πορείας των στελεχών της ριζοσπαστικής πτέρυγας της Φιλικής δεν ήταν τυχαία. Η στρατηγική της εθνικής ενότητας για το ξέσπασμα της Επανάστασης, που επεδίωκε να προσελκύσει ανώτερα στρώματα και άλλα θα ουδετεροποιούσε, έφερε αποτέλεσμα. Μετά όμως τι; Η έλλειψη αυτή δεν ήταν μόνο θεωρητική. Η έλλειψη στόχου και οράματος δεν επέτρεπε την οργανωτική μαχητική συγκρότηση, δεν ένωνε τους αγωνιστές. Δεν ήταν τυχαία η μοναχική πορεία κάθε αγωνιστή αυτής της πτέρυγας, ακόμη και οι αντιπαράθεσεις και οι μικρότητες. Έλειπε η πολιτική και οραματική συγκολλητική ουσία.

Ας αναρωτηθούμε όμως, με απόσταση δύο αιώνων, αν θα μπορούσε να υπάρξει σχέδιο και διαφορετική πορεία. Στη ρημαγμένη, πάμφτωχη και αναλφάβητη Ελλάδα του 1821, σε ένα διεθνές περιβάλλον που όλα τα έσκιαζε η Ιερά Συμμαχία, θα ήταν ουτοπικό να ζητάμε κάτι παραπάνω από αυτό το πρώτο, τεράστιο βήμα που γέννησε το ελληνικό κράτος; Μικρές τοπικές εμπειρίες αλλά και διεθνείς λένε πως υπήρχαν περιθώρια για μια άλλη πορεία προς τη συγκρότηση ενός κράτους με διαφορετικά χαρακτηριστικά και, κυρίως, χωρίς τον ασήκωτο ζυγό της εξάρτησης. Από την άλλη, ας αποδώσουμε τα εύσημα σε αυτούς τους αγωνιστές, που μέσα σε λίγα χρόνια προετοίμασαν με μηδαμινά μέσα ένα γεγονός με κοσμοϊστορική σημασία. Μην υποτιμούμε καθόλου αυτό που πέτυχαν. Εκτός Ελλάδας συνέβαλε αποφασιστικά στην αποδυνάμωση της Ιεράς Συμμαχίας και στο ξέσπασμα επαναστατικών κινήματων, που και αυτά ξεπέρασαν την εποχή τους.

Επίλογος

Εύκολα διαπιστώνουμε πως μέσα από την πορεία της Φιλικής Εταιρείας περιγράφονται όλος ο θρίαμβος και η τραγωδία της Επανάστασης. Στη μονογραφία του *Καραϊσκάκης*

ο Δ. Φωτιάδης χαρακτήριζε τον τρόπο που παρουσιάζεται το 1821 σαν ένα αντεστραμμένο είδωλο, σαν έναν παραμορφωτικό καθρέφτη που έφτιαξε το επίσημο κράτος.²⁶ Έχει αξία να σπάσουμε σε πολλά κομμάτια το ψεύτικο αυτό είδωλο, ώστε ψηφίδα την ψηφίδα να ανασυνθέσουμε τα μεγάλα διδάγματα. Η Επανάσταση όταν είναι πραγματική κοινωνική ανάγκη μπορεί να γίνει, όσο και αν οι συσχετισμοί φαντάζουν ανίκητοι. Το δεύτερο δίδαγμα είναι το αιώνιο ζητούμενο...

---

26. Φωτιάδης Δ., *Καραϊσκάκης*, σελ. 86.